

De kunstenaar is overal voor te vinden

Alex de Vries Kunstvakstudenten hebben baat bij de wisselwerking met succesvolle kunstenaars, die uit idealisme hun kennis en ervaring met ondernemerschap willen overdragen. Het kunstonderwijs heeft echter een lage status, waardoor lesgeven niet zo aantrekkelijk is. Maar in de praktijk haalt de kunstenaar na zijn opleiding sowieso alles uit de kast om het hoofd boven water te houden. Zo ondernemend is hij wel.

Sommige politieke stokpaardjes zijn zó afgereden dat ze iedere betekenis verliezen. De regelmatig terugkerende hartenkreet dat kunstenaars ondernemender moeten zijn, is er zo een. Alsof een kunstenaar niet voortdurend bezig is met zijn werk geld te verdienen, in de maatschappelijke omstandigheden waarin hij net als ieder ander zijn mogelijkheden optimaal probeert te benutten.

Een ander stokpaardje – dat de kunstenaar zich niets van die maatschappij aantrekt – is minstens zo onzinnig. Net als ieder ander brengen kunstenaars hun kinderen naar school, moeten ze huur of hypotheek betalen, gaan ze naar de supermarkt, zijn ze lid van verenigingen, hebben ze hobby's, dragen ze belasting af, zijn ze al dan niet gelovig, organiseren ze straatfeesten en maken ze indien nodig gebruik van sociale voorzieningen. Binnen die omstandigheden probeert de kunstenaar in zijn onderhoud te voorzien met het werk waarvoor hij is opgeleid. Hij wil niets liever dan dat en zet

daarvoor alle middelen in die hem ter beschikking staan. De kunstenaar gaat daarvoor, zoals ook in andere sectoren gebruikelijk is, 'de markt op'. Wat daaronder wordt verstaan, is voor veel mensen nooit helemaal duidelijk, omdat die markt uit zoveel facetten bestaat: kunstenaars-initiatieven, presentatie-instellingen, musea, kunstuitlenen, de kunsthandel, galleries, bedrijfscollecties, overheden, subsidies, fondsen, donaties, goede doelen, het onderwijs, de industrie, de zorg, de vrijetijdseconomie, amusement, vermaak, de bouw, de publieke ruimte, landschapsinrichting, natuurbehoud, milieutechnologie, research, de media, enzovoort, enzovoort. De markt van de kunstenaar beslaat het hele maatschappelijke spectrum. De kunstenaar is overal te vinden en hij is overal voor te vinden.

Stokoude clichés

Het is daarom in feite bespottelijk dat de aloude clichés over het kunstenaarschap

vandaag de dag nog moeten worden bevochten. Er is een mechanisme dat het traditionele beeld van de kunstenaar als wereldvreemde, romantische narcist al te graag in stand houdt. Wie naar een gemiddelde kunstenaarspraktijk kijkt, zal moeten bekennen dat het niet de kunstenaar zelf is die daar debet aan is. Nog altijd koesteren we de goedaardige maniak die de prijs van zijn werk niet durft vast te stellen, omdat hij eigenlijk geen afstand wil doen van zijn werk, 'want hij heeft er zoveel van zichzelf in gelegd'. Dat slaat nergens op, is überhaupt zelfs nooit een bestaande werkelijkheid geweest.

Als kunstenaar Erik van Lieshout in het tv-programma *Zomergasten* op een directe vraag van Jelle Brandt Corstius zonder aarzelen antwoordt dat de monumentale tekening die hij net heeft ontrolld 30.000 euro moet kosten, is dat weer voer voor het onbegrip dat een kunstenaar altijd ten deel valt als hij een volkomen gerechtvaardigde prijs voor zijn werk bedingt die in overeenstemming is met zijn marktwaarde. Van Lieshout zei er overigens in één adem achteraan, dat er misschien een korting mogelijk was.

Dat is ook vrijwel altijd zo in de kunst: op de prijs kan worden afgedongen. Je kunt kunst, zoals ieder product,

ook op afbetaling kopen. Je kunt het ruilen. Je krijgt kwantumkorting. Je krijgt er iets bij cadeau (een boek, een prent, de lijst). Er zijn vasteklantenacties. Er zijn belastingvoordelen. Bij een autoverkoper krijg je een bekertje koffie, bij de kunstenaar krijg je een witte wijn, rode wijn, rosé, prosecco, kaas, worst, bitterballen of zelfs hele maaltijden. Het werk wordt gratis aan huis bezorgd en geïnstalleerd. Je kunt het werk onder bepaalde omstandigheden zelfs terugverkopen. En de

Als het erop aankomt, is iedere kunstenaar een keiharde zakenman

speculanten onder de kopers verkopen het door als in de loop van de tijd de waarde stijgt. Er zijn weinig ondernemers die zo flexibel zijn in de omgang met de kopers van hun werk als de kunstenaar.

Loser of charlatan

Als het erop aankomt, is iedere kunstenaar een keiharde zakenman. Hij wil brood op de plank, geld voor zijn waar. Je hoeft de kunstenaar niets wijs te maken over het ondernemerschap. Hij verkoopt zijn ziel aan de duivel als het moet, als het zijn werk maar ten goede komt.

Over het algemeen kost kunst vrijwel niets, totdat het ineens heel veel kost. Het kost een habbekrats of een fortuin. De kunstenaar worden beide uitersten aangerekend. In het eerste geval is hij een loser, een uitvreter bovendien als hij wel eens subsidie krijgt. In het ander geval is hij een oplichter, een bedrieger, een charlatan, want zoveel kan hedendaagse kunst niet waard zijn. Dan moet je toch eerst dood zijn.

Dat een kunstenaar hard werkt voor een inkomen dat vaak het minimumloon niet overstijgt, dat hij hoge kosten maakt (atelier, materiaal, transport, verzekeringen, commissie), geen sociale zekerheden kent en bij moet klussen om rond te komen, is een gegeven dat de status van de kunstenaar ondermijnt. Iedereen die voor de kunst kiest en in die richting een opleiding wil volgen, krijgt te horen: 'Zou je dat nou wel doen? Daar kun je je brood niet mee verdienen.' Toch doen ze het, tegen wil en dank, tegen de klippen op en, verdomd, er zijn er genoeg die erin slagen met dat kunstenaarschap geld te verdienen en een bevlogen leven te leiden, zonder zekerheden en een veilige toekomst, maar met risico's en dromen die wanneer ze uitkomen trots en bewondering wekken.

En toch dat stokpaardje: de kunstenaar moet ondernemender worden en dat moet hij tijdens zijn opleiding leren. Nu is het zo dat het kunstonderwijs niet zoveel kunstenaars opleidt, maar vooral ontwerpers, vormgevers, designers, docenten, consultants, trainers, adviseurs, managers, cursusleiders, coaches en ander aanverwante beroepen die met het kunstenaarschap als zodanig niet veel te maken hebben. Wel is het zo dat mensen met zo'n opleiding als achtergrond zich uiteindelijk tot kunstenaar ontwikkelen, omdat ze als het erop aankomt niets te maken willen hebben met de verwachtingen waaraan in de gebonden kunsten, zoals dat vroeger heette, moet worden voldaan. Het vrije kunstenaarschap is voor velen het ideaal waarvoor ze zich aan de afhankelijkheid van het opdrachtgeverschap willen ontworstelen.

Degenen die ervoor kiezen om tot vrij beeldend kunstenaar te worden opgeleid (ze volgen daarvoor de opleiding 'autonome kunst', wat meteen al een nogal ongelukkige term was), vormen een imagobepalende minderheid op de kunsthogescholen. Het zijn namelijk niet de ontwerpvakken die de reputatie van de kunst zo discutabel maken,

maar die kleine groep vrije beeldend kunstenaars. Alleen zij maken werk dat puur en alleen ontleend is aan hun eigen verbeelding, waarvoor de andere disciplines alleen ruimte vinden in wat 'vrije vormgeving' wordt genoemd, een genre dat nog onverkoopbaarder is dan schilderijen, beelden of hedendaags multimedialwerk in de vorm van installaties, films en computerbeelden en -programma's. De vrije vormgeving speelt zich grotendeels in de marge van een ontwerppraktijk af, zoals bij een vrije beeldend kunstenaar werk in opdracht zich in de grensgebieden van zijn beroepsuitoefening afspeelt.

Te veel vrije kunstenaars?

In Nederland is men het op politiek niveau en in het hoger beroepsonderwijs erover eens geworden dat we desalniettemin te veel vrije kunstenaars opleiden en dat er onvoldoende markt is voor degenen die nu als bachelor of master de arbeidsmarkt opgaan. Daarbij wordt vergeten dat die arbeidsmarkt vooral door die kunstenaars zelf wordt gecreëerd en dat de uitbreiding ervan, die wel degelijk is gerealiseerd, geen verdienste is van door anderen ingerichte mogelijkheden. Als er minder kunstenaars worden opgeleid, zullen navenant de mogelijkheden ook weer afnemen en wordt de bijdrage van de kunstenaars aan de kwaliteit van onze samenleving een stuk minder. Dat speelt cultuurbarbarisme alleen maar in de kaart. Om met een van Nederlands beste kunstenaars, Moniek Toebosch, te spreken: 'Er kunnen nooit genoeg kunstenaars zijn.'

Die kunstenaars zullen er ook wel komen, want deze beperkende maatregel houdt in dat er nog meer studenten via een omweg het kunstenaarschap nastreven. Zo is het een publiek geheim dat de docentenopleidingen beeldende kunst verkapt vrijekunstschole zijn, met als voordeel dat de studenten degelijker theorieonderwijs krijgen dan bij autonome kunst het geval is. Een docenten-

opleiding is bij het thuisfront van een student aan de kunstacademie altijd populair: met een onderwijsbevoegdheid kun je in ieder geval nog gaan lesgeven. Alsof vrije kunstenaars zonder lesbevoegdheid niet in het onderwijs actief zijn, met name op kunst-academies. Dat ze geen lesbevoegdheid hebben, spreekt vandaag de dag juist in hun voordeel als het gaat om een docentschap dat eraan moet bijdragen dat studenten ondernemender worden.

Maar eerst kan worden vastgesteld dat die fixatie op het ondernemerschap helemaal niet gericht is op de vrije beeldende kunst, maar op de ontwerpvakken. Het toverwoord is 'creatieve industrie', waarbij het opportunisme troef is, als er maar kan worden meegelift op de erkenning van de kwaliteit die aan een aantal opleidingen tot stand is gebracht. Zoals aan de Design Academy op het gebied van industriële vormgeving, meubels, accessoires, ecologie en dergelijke, aan de Willem de Kooning Academie op het gebied van reclame en marketing, aan ArteEZ Arnhem in de modediscipline, aan de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht in de multimedia, aan de Academie St. Joost in Breda in de fotografie, et cetera. Die vormgevingscultuur die wereldwijd erkenning vindt, wordt nog eens onderstreept door de reputatie van de Jan van Eijck Academie in Maastricht en het Europees Keramisch Werkcentrum in Den Bosch, waar zowel praktisch als theoretisch onderzoek internationale aantrekkingskracht heeft.

Voor de ontwerpvakken zijn de laatste jaren allerlei voorzieningen binnen en buiten het onderwijs getroffen om het ondernemerschap te bevorderen. Dat geldt overigens niet alleen voor de creatieve vakken. Ook andere onderwijssectoren doen er van alles aan om het ondernemerschap te stimuleren. Daar wordt door de overheid veel in geïnvesteerd. Laat er geen misverstand over bestaan, het gaat hier gewoon om subsidie. Het idee dat de kunstsector een subsidievreter is, is een misleidende

voorstelling van zaken als je nagaat wat er in andere sectoren aan subsidiegelden omgaat.

Dat geldt ook voor dat ondernemerschap. Zo zijn er in 2007 zogenaamde Centres of Entrepreneurship in het leven geroepen. In het hoger onderwijs zijn dat er zes. In de overige onderwijssectoren lopen nog eens 22 projecten. Van de zes centra zijn er twee die ook samenwerken met kunsthogescholen. Gelderland onderneemt (kek afgekort tot GO!) is een samenwerkingsverband tussen de Hogeschool Arnhem en Nijmegen, de Radboud Universiteit en ArteEZ Hogeschool voor de Kunsten; het Centre for Entrepreneurship in the Creative Industries (nog kekker afgekort tot COCI) is er exclusief voor de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht. De werkwijze van deze centra en de resultaten ervan zijn onderzocht door EIM, een beleidsonderzoeksbureau dat deel uitmaakt van Panteia. EIM presenteerde in augustus 2011 een tussentijdse evaluatie in het rapport *Ondernemerschap in het hoger onderwijs*.

Deze centra voorzien vooral in extra-curriculaire programma's, projecten, simulaties en dergelijke. Ze hanteren tal van actieve onderwijsvormen waarbij studenten eigen bedrijven opzetten, bedrijfsplannen schrijven en met ondernemers van gedachten wisselen. GO! heeft inmiddels het initiatief genomen voor een consortium waarin ook het bedrijfsleven participeert in een project met een miljoenensubsidie dat 'Gelderland Valoriseert!' (weer dat uitroepteken) heet onder het motto 'Van kennis naar kassa', waarin wordt voorzien in startersbegeleiding in de periode 2012-2017. Er valt op dit soort initiatieven niets af te dingen, net zo min als op de activiteiten van instellingen als Cultuur & Ondernemen, een fusie tussen Kunst & Zaken en Kunstenaars & CO, die workshops en trainingstrajecten aanbiedt voor het onderwijs en afgestudeerden en die ook culturele instellingen, bedrijven en gemeenten als klant heeft.

Water naar de zee

Toch is dit allemaal water naar de zee dragen, zeker als het gaat om het vrije kunstenaarschap. Er gaat namelijk iets aan het ondernemerschap vooraf wat gemakshalve wordt vergeten, behalve door de kunstenaars zelf. De student heeft er zorg voor te dragen dat zijn werk zich artistiek-inhoudelijk dusdanig ontwikkelt dat hij binnen de professionele beroepspraktijk van de internationale beeldende kunst serieus wordt genomen en gewaardeerd. Dat is een helse opgave waarvoor een opleiding van vier jaar ontoereikend is. Een daaraan toegevoegd masterjaar kan enigszins in de buurt komen. Postacademische trajecten, zoals de Rijksacademie en De Ateliers, zijn dan een verdere indicatie en de eerste tien jaar van een zelfstandige beroepspraktijk zijn doorslaggevend voor de vraag of je die opgave aankunt. We hebben daarvoor een voorzieningenniveau ontwikkeld dat het ondernemerschap van de vrije kunstenaar ten goede komt, maar dat in het voorgenomen regeringsbeleid vanaf 2013 tot de grond toe wordt afgebroken.

De docenten aan de opleidingen voor vrije kunst worden heden ten dage allemaal geselecteerd op de omstandigheid dat ze zelf zo'n actieve en aansprekende beroepspraktijk hebben waarvoor de studenten worden opgeleid. De meesten

geven een dag in de week les, sommigen twee, waarbij ze de studenten continu confronteren met wat er in de kunstwereld gaande is, hoe het werk van de student zich daarmee verhoudt en wat de student te doen staat om zijn werk dusdanig artistiek-inhoudelijk te verdiepen en te verbeteren dat hij daarin op termijn een plaats zou kunnen veroveren.

Nu is het zo dat een kunstenaar met een werkelijk succesvolle beroepspraktijk nauwelijks tijd heeft om er iets naast te doen

‘Kun je er van rondkomen, of moet je er les bij geven?’

en veelal ook inkomsten verwerft waarbij een salaris aan een kunstacademie schril afsteekt. Dat geldt overigens misschien nog wel meer voor de ontwerpvakken. De echt goede kunstenaars en ontwerpers geven geen les om den brode, maar uit goodwill, status, erkenning en reputatie. Nu is daar in Nederland geen sprake van, omdat hier wordt neergekeken op het docentschap. Wie in bijvoorbeeld Duitsland aan een academie lesgeeft, wordt meteen aangesproken met ‘Herr Professor Doktor’ en daar is een aanstelling aan een academie een maatschappelijke erkenning die de waarde van het kunstenaarschap een hoger aanzien geeft. Hier wordt aan een kunstenaar gevraagd: ‘Kun je er van rondkomen, of moet je er les bij geven?’, alsof het een straf is.

Tijdelijke contracten

De oplossing die hiervoor in het Nederlandse kunstonderwijs is gevonden, bestaat eruit dat docenten nog slechts op tijdelijke basis

Alex de Vries

is zelfstandig auteur, curator en adviseur. Hij was in verschillende leidinggevende functies werkzaam in het kunstonderwijs

worden aangetrokken. Hun losse contracten worden jaarlijks verlengd, totdat voor een rechter niet langer valt te ontkennen dat het om een vast dienstverband gaat. Dat weten de scholen zo'n acht jaar te rekken. Dan moet de kunstenaar-docent er (soms tijdelijk) uit. Voor deze werkwijze is gekozen om inslapen en vergrijzing van een vast docentenbestand te voorkomen; daar heeft het kunstonderwijs in het verleden nogal onder geleden. Gevolg hiervan is wel dat geen docent nog op een vaste aanstelling hoeft te rekenen, uitzonderingen daargelaten, en dat het werkgeverschap van de hogescholen daarmee niet bepaald voorbeeldig te noemen is. Hogeschoolmedewerkers die wel een vaste aanstelling hebben, zijn nu veelal coördinatoren zonder een eigen beroepspraktijk in de kunst, onderwijskundigen zonder ervaring in het kunstvak en theorie docenten die gefixeerd zijn op universitaire onderzoeksmethodieken die voor een kunstenaarspraktijk nauwelijks functioneel zijn en die dikwijls tot bloedeloze scripties leiden.

Bevorderlijk voor de ondernemingszin van de aankomende kunstenaars is dit allemaal niet. Waar de studenten het meeste baat bij hebben, is de wisselwerking met de werkelijk succesvolle kunstenaar die uit idealisme zijn kennis en ervaring aan een jongere generatie wil overdragen en die op voet van gelijkwaardigheid en collegialiteit met de student een vertrouwensrelatie aangaat over de aard en de inhoud van diens werk, en bereid is daar binnen zijn professionele netwerk zijn hand voor in het vuur te steken.

Waar de opleidingen vrije kunst nog altijd in gebreke blijven als het gaat om de positie van de kunstenaar in de wereld, zijn verhouding tot de (kunst)geschiedenis en zijn plaats binnen het hedendaagse werkveld, is een werkelijke confrontatie met de betekenis van het kunstwerk binnen de maatschappelijke context. De kunstenaar dient in zijn werk onderwerpen aan de orde te stellen die iedereen in de

maatschappij aangaan. Een belangrijk onderdeel van de ontwikkeling van het kunstenaarschap behoort dan ook een maatschappelijke ervaringsplaats te zijn en niet uitsluitend de exclusieve studio praktijk waarin de kunstenaar enkel op zichzelf betrokken experimenten beproeft in vorm, kleur, materiaal en techniek. Een betekenisvolle inhoud van het beroep van de vrije kunstenaar komt alleen tot stand als zijn werk ergens over gaat en iets voorstelt waarvoor we buiten het kunstwerk bij niemand anders te rade kunnen gaan. De vraag blijft altijd: waarover wil je het hebben, hoe en waarom? Deze discussie dient de kunstenaar rücksichtslos aan te gaan. Ondernemender kan hij niet zijn.